

Identitások nyomában

HANSÁGI ÁGNES: AZ IXIÓN-SZINDRÓMA

Az önmaga tengelye körül forgó tartaroszi szenvedő, Ixióon több okból is megragadhatja a görög mitológia világában elmerülő olvasó figyelmét: számomra például nem annyira bűnhődése, inkább egyik vétke teszi igazán érdekessé történetét. Ő az egyetlen, aki „megkívánja” Hérát, a hűség szentségén nyugvó házasság istennőjét, akit, valljuk meg őszintén, nem az érzékiség ösképeként tartunk számon, sőt, gyakorta magasztalt szépsége mögött a nőiség kevésbé megnyerő aspektusai rejlenek: féltékenységek, féktelen bosszúvágy, gyermekei iránti érzéketlenség, erotikus közöny, a férfiba kapaszkodás kényszere...

E szubjektív hangoltságú nyitány, igaz, még csak burkoltan, Hansági Ágnes kitűnő tanulmánykötetének, *Az Ixióon-szindrómának* legfőbb koncepcionális erejét méltatja: a címszereplővé előlépett mitológiai figurához a kötet elején hozzárendelt értelmezések („Ixióon-szindróma”, mint az identifikálódás nehézségeit láthatóvá tevő történet; a művészet hatásfunkciójának modellje; az irodalmi kánonok alakulását színrevivő „archetípus” stb.) ugyanis laza gondolati egységbe szervezik a tanulmányfüzér témájában, módszertanában meglehetősen eltérő írásait. Ráadásul úgy, hogy e kohéziós vezérmotívum kifejtetlenül maradt, ám potenciális jelentésrétegei – így az általam kiemelt mozzanat – is mozgásba lép a kötet értelmező műveleteiben: a Hansági-könyv zárófejezeteiben interpretált *A gyertyák csonkig égnek* és a *Xanadu* ugyanis revelatív módon állítja középpontba a férfi-nő viszony kibogozhatatlan lélektanának alaplilemmáit. (Amit persze jogosabb lenne Héra-szindrómának nevezni, de azért Ixióon csetlése-botlása is elgondolkodtató „szerelemfilozófiai” adalékokkal szolgál: megkívánja egy nálánál potensebb, identikusabb „férfi” feleségét, magáévá teszi az árnyalakként újrateremtett ál-Hérát, majd eldicsekszik diadalával, végleg kiváltva a történetekhez addig meglehetősen joviálisan viszonyuló Zeusz haragját.)

Hansági Ágnes az irodalomtörténet-írás módszertanát érintő lényegi problémára talált megoldást: kötete példaértékű arra nézvést, hogyan lehet egyszerre megmenekülni egy monográfia erős koncepciójának nyűgétől, argumentációs kényszerpályájától, illetve egy alkalmilag összeállított tanulmánykötet folyóiratszerű – s gyakran riasztó – sokszínűségétől. A tartalomjegyzéket böngészve nem sok közös vonást találunk a tanulmányok között: egyenlő arányban olvashatunk a kötetben napjaink irodalomtudományos átrendeződéséhez illeszkedő elméleti írásokat (*Az Ixióon-szindróma; Emlékezet és identitás; Kanonizáció és medialitás*), a 19. századi regény két markáns vonulatához (az irányregény kérdésköréhez és Jókai írásmű-

vészetéhez) hozzászóló irodalomtörténeti értekezéseket, 20. századi regények (Márai, Háy) nagyszabású szöveginterpretációit – s a változatosság kedvéért két kisebb kritikátörténeti írás (Zsigmond Ferenc Jókai monográfiájáról és Babits irodalomelméleti előadásairól) is bekerült a színgazdag palettába. Elmélet, irodalomtörténet és szövegelemzés eltérő érdeklődési köre és módszertana, valamint a romantika, a modern és a posztmodern majd két évszázadot felölelő távlatai harmonikus egységbe rendeződnek Hansági kötetében: a jó érzékkel alkalmazott Ixióon-metaphora és a konzekvens identitáselméleti megalapozottság mellett árnyaltan kidolgozott gondolati átjátszások állítják dialogikus viszonyba az eltérő karakterű írásokat. Sőt, nyugodtan kijelenthető, hogy a visszatérő gondolatok némelyike önálló „metatörténeté” áll össze a kötetben.

Ilyen, mindig más és más megvilágításban mutatkozó kérdéskör az identitás-probléma, amely antropológiai dilemmaként, szövegértelmezések és művészetelméleti okfejtések kiindulópontjaként rendre visszatér Hansági elemzéseiben. Önálló metatörténet lesz az irodalom „végső kérdéseit” – az irodalmi szövegek működésének, befogadásának, társadalmi hasznosulásának alapidilemmáit – feszegető gondolatsor (kiemelkedik ezek közül a regény hatásfunkciójának analízise). S végül a medialitás elméletének fogalmi hálója szövi át Hansági elemzéseit, aki nemcsak visszamondja a gyakran citált szerzők (McLuhan, Kittler) téziseit, de hatékonyan mozgósítja irodalom- és kritikátörténeti kérdések újszerű beállításában. A továbbiakban mind az elkülönülő gondolati egységek, mind e kohéziós „metatörténetek” sajtószerszégein igyekszem rajtatartani kritikusi tekintetemet, hosszsmetszetben és keresztmetszetében egyaránt feltárva a kötetet.

Az Ixióon-történetet Hansági két fő szempontból szövi bele irodalomtudományos narratívájába. Első megközelítésben Ixióon egy antropológiai meghatározottság ikonja lesz: az emberi identitás állhatatlanságának, uralhatatlanságának archetípust mutatja fel revelatív erővel. Ixióon „az elől fut, aminek látják, és az után fut, aminek látszani szeretne” (10, 19): menekül önmaga, az önmagában lakó idegenség, a másik megítélő tekintete elől, téves narratív identitások megalkotásával óhajtvá elkerülni az önszembesülést. E kényszert azonban a művészettapasztalat lépten-nyomon előhívja, s az irodalom éppen ebből nyeri máshoz nem mérhető, kiváltságos antropológiai funkcióját. Az immár Orpheusz történetében felbukkanó Ixióon (Orpheusz énekére valamennyi nagy bűnhődő megszabadul egy pillanatra örökös szenvedésétől) így a művészet hatásának ősképe is lesz egyben. Hansági az „Ixióon-szindróma” legfőbb antropológiai konzekvenciájaként a művészettapasztalatban történő feloldódást, a saját identitásaink nyűgeitől való időleges megszabadulást hangsúlyozza: „A művészettel való találkozásban megvalósulhat az az abszolút egyidejűség, a jelenlétnek és a részvételnek, vagyis a játéknak az a totális intenzitása, amelyben az olvasó, a művészet élvezője, akárcsak Ixióon Orpheusz énekének hallatán, nem fut az elől, aminek látják, és nem kergeti azt, aminek látszani szeretne. A kölcsönzött pillantás idegenségében magát is idegenként látva éppen attól a Sajáttól szabadulhat meg, amelynek megértését az idő feltartóztatatlan változásának való kiszolgáltatottsága teszi lehetetlenné a számára.” (19.)

Ezt a gondolatot fűzi tovább a szerző a romantika és a modernség viszonyait tárgyaló írásában, az *Emlékezet és identitás*ban. Az emlékezés aktusa a maga mö-

gött hagyott, s immár idegen identitásaival szembesíti az embert: az Én eliminálódásának alapélménye lesz a két korszak paradigmatis fordulópontra, tolmácsolja – ám ugyanazzal a lendülettel ki is kezdi – Hans-Robert Jauss gondolatait Hansági, aki kétségessé teszi a romantikát és a modernséget elválasztó aspektusok (a valóság és a realitás fogalmának átíródása; a szubjektumkategóriának az önreflexió általi dekomponálása stb.) határkijelölő funkciójának létjogosultságát, s Ady, valamint Kölcsey egy-egy versének párhuzamos elemzésével próbálja meg áthangolni a korszakküszöb elbeszélhetőségének retorikáját („nem minden haszon nélkül való megkísérelni két olyan, kevésbé vagy egyáltalán nem kanonikus szöveget egymás kontextusába vonni, amelyek elvileg megnyithatják a lehetőségét egy a romantika és modernség közötti, másfajta differenciaképzésnek.” 26.).

Itt látom elérkezettnek az időt, hogy a kötet legfontosabb „metatörténetéről”, az identitásprobléma Hansági-féle beállításáról néhány szót ejtsek. Az *Ixió-n-szindróma* okfejtései markáns antropológiai koncepcióra támaszkodnak: eszerint az ember az őt környező természeti, társadalmi világgal kölcsönhatásban élő, állandóan formálódó lény, aki nem tehet szert stabil identitásra, sőt, a felvilágosodás oly nagyra becsült Én-je szituációfüggő, időről-időre átalakuló identitások kusza egymásbafonódásaként fogható fel. Ám mi történik akkor – kérdezhetjük Hansági gondolatainak a nyomvonalán haladva –, ha elismerjük identitásaink esendő voltát: mi biztosíthatja e töredezettséggel szemben a világban való otthonosságunk elemi feltételét, az Én önazonosságának valamifajta tudatát? A szerző érzékeli vizsgálódásainak valós tétjét, s talán ezért is kutakodik oly vehemensen önmegértésünk kiemelkedő kulturális szegmensében, az irodalmi kommunikáció közegeiben: válaszai szakmailag magabiztosak, ám meggyőző okfejtéseinek olvasása során többször támadt az az érzésem, mintha bizonyos konzekvenciák levonásával adós maradna. A Hansági-tanulmányok többszörösen visszatérő sugallata szerint az önmagunkkal való azonosság elemi érzetét identitásunk közösségi-kulturális alapzata biztosíthatja számunkra. Ugyanakkor ez a történetileg folyton változó „kulturális identitás” maga is összetett képet mutat: megkerülhetetlen alapadottság és biztosnak látszó keret (perszonális identitásunkat „strukturálisan aligha választhatjuk el kulturális önazonosságunktól”, amely „újra és újra lehetővé teszi számunkra az élet folyamatos és megállíthatatlan változásában a saját azonosságának átélését” 171.), ám – s ezt Hansági sem rejtí véka alá – legalább annyira közreműködhet a személyes identitások deformálásában, mint szemléleti kereteinek felrajzolásában. („A kollektív identitások, például a nemzeti identitás rendkívüli jelentőséget kap, amennyiben, Mead szerint, a fölébekerelkedésnek, vagy fölénynek az az érzete, amely talán a legfontosabb eszköze a saját identitás állításának, a patriotizmusban válik legitim módon átélhetővé”. 152.)

Hansági tehát jól érzékeli a – művészeti alkotások befogadásakor megélhető és sajátta tehető – kulturális-közösségi önazonosság próteuszi jellegét, különböző változatainak (nemzeti, általános emberi stb.) egymástól eltérő karakterét, ám nem tesz fel néhány evidens kérdést, nem görgeti tovább az általa megnyitott úton gondolatait. Kézenfekvő példa erre *A hosszú bársfa-sor* elemzésének végső konklúziója, mely szerint az emlékezés folyamata Ady-versében az Én kinyilvánításának a kudarcát hangsúlyozza, ám egyben „az emberi tapasztalatok kollektív természeté-

vel” szembesít: „Vagyis az emlékezés eredménye ez esetben az emlékező Én számára a felidézett Én másokhoz való hasonlóságának, azonosságának; a múltban felhalmozott tapasztalatok kollektív jellegének a felismerése.” (31.) De vajon milyen kollektivitásba vezeti be az embert az Ady-vers tapasztalata? Pusztán a korábban Apollinaire kapcsán emlegetett, személytelen állapotkijelölésről lenne szó, amely az „én-tér- és időbeli szétszóródásának eseményét az anonim tömegben való jelenlét nyereségeként értelmezi”, esetleg a nyelvi-kulturális hagyomány megtagasztalása történik a versben, vagy – legvalószínűbb feltevésként – az ősképek világába, tehát a tudat archaikus mélyrétegébe kalauzol el a szöveg? Az emberiség ismétlődő tapasztalatainak a lecsapódásából kialakult kollektív tudattalan azonban egyszerre mutathatja fenyegető és otthonos, segítő és ártalmazó arcát: egyszerre gyakorolhat démonizáló hatást, s lehet a mindennapi én-funkciókat megerősítő, vagy akár egy magasabb fokú tudatosság szintjén létrejövő Én záloga. Egy olyan Én-tapasztalaté, amelyben „úgy érezzük; egyek vagyunk egy másik lényeggel, a világmindenséggel, ami körülvesz bennünket; amikor érezzük közös mivoltunkat minden dolog lényegével.” (Ez Shinoda Bolen mondata, a jungiánus *Self* fogalmáról).

E nyitva hagyott kérdés azért érdekes, mert a párhuzamosan elemzett Kölcsey-vers néhány sugallata mintha éppen erre (is) válaszolna. A *Remény, Emlékezet*et interpretáló Hansági azonban megelégszik a töredezett identitás tragikus hangoltságú tételezésével, s nem vet számot a versben tematizált identitásjavaslattal, amely a saját idegenségével szembesülő Én legégetőbb dilemmáját „orvosolja”: jelsül, mi módon lehet ironikus szemlélet tárgyává tenni esendő identitásainkat, hogy megtapasztaljuk az időhöz-térhez kötöttségen, társadalmi szerepjátékokon túli „állandóságát” létezésünknek. A Kölcsey-vers talán éppen erről az állapotról szól: az Emlékezet a múlt folyton újratermelődő gondjaiba, a Remény pedig a jövő képzelgéseibe rögzíti bele az embert, aki így elvéti a *jelen-létet*, a létezésnek közvetlenül adott, így teljességgel megélhető realitását. Ez az elvétel, kitérés felelős javarészt a valóságelv elhibázásáért, a – gyakran téves – narratív identitások sokszorozódásáért, melyet Hansági jól érzékel, amikor az ember identifikációját a múlt-hoz és a jövőhöz rendeli: „a múltat jelenvalóvá tévő Emlékezet, és a jövőt jelenre hozó Remény megteremtik, létrehozzák az Ént, identifikálják. [...] Lényeges tehát, hogy az identifikáció performatív aktusában a Kölcsey-szöveg múltnak és jövőnek egyenrangú, egyenrangúságában lényegi szerepet tulajdonít, ... (35.) Hansági értelmezésében ugyanakkor alárendelt szerepbe kerül a jelen, illetve a hozzákapcsolt létmegélési javaslat: „A jelenvalóhoz rendelt cselekvő igék, amelyek egyúttal a jelent, az időt meg is személyesítik (*játszik, örül, ajkán mosolyogás ül*), a boldogság különféle megnyilatkozási formáit írják körül, vagyis azt az ellensúlyt hozzák létre, amelyet az első versszakban vázolt két választási lehetőséggel szemben a *vigasztalás* lehetséges forrásaként jelölt meg a beszélő. ... Az identifikáció azonban nem fájdalommentes, vagyis a jelen funkciója egy másik szinten, az Én boldogságának, pontosabban kevésbé-szenvedésének, *vigasztalásának* szintjén igazolható.” (35.) Miért kell az élet minden rezdülésére nyitott boldogság állapotát az emberlét örök szenvedését deklaráló, ám e kényelmetlenségbe beletörődő vigasztalás állapotára fordítani? Freud egyik ironikus megjegyzése jut az eszembe, aki szerint

az ember szinte várja a sorscsapásokat, miközben a boldogságot képtelen hosszú távon elviselni... (Igaz, mintha Kölcsey is többet írt volna e balsorsról, mint az élet azon derűjéről, melyet mindenki a saját lelkében hordoz, s bármilyen helyzetben megtapasztalhat.) A kifinomult szövegérzékenységet a kötet számos pontján tanúsító Hansági interpretációs gesztusa, hangsúlyozom, elsősorban azért kifogásolható, mert megkerül egy szembetűnő identitásjavaslatot. Az elmondottak persze a kötet egészét szem előtt tartva válnak roppantul érdekessé: a Hansági által elemzett szövegekben ugyanis direkten (*A falu jegyzője* – Vándory szölamában), vagy indirektén (a Márai-regény egy lehetséges olvasói pozíciójában) megképződik ez az antropológiai alapállás, amely a szerző tanulmányaiiban csak hiányként van „jelen” – ez lesz az a pont, melyből később bíráló észrevételeimet megfogalmazom.

De előbb nyissuk meg a kötet szorosabban irodalomtörténeti blokkját. Az irányregény kérdését, valljuk meg őszintén, meglehetősen fenntartásokkal kezelte és kezeli irodalomtörténet-írásunk: míg a kortársak az esztétikum ellenségét látták az aktuális társadalmi, nemzeti kérdéseket boncolgató szövegekben, addig az ábrázoláesztétika híveit éppen – a kizárólag társadalomkritikai regiszteren faggatott – szövegek műves poétikai megformáltsága hozta zavarba. Napjaink mérvadó kritikai, irodalomtörténeti attitűdje pedig mintha nem rajongana a (látszólag) nyíltan allegorizáló szövegekért, így az irodalomtudományos „rendszerelváltás” évtizedei sem hozták el az irányregények innovatív újraolvasásának a virágkorát. Ezek után nincs mit csodálkozni azon, hogy *A falu jegyzője* az avíttág és az olvashatatlanság megkülönböztető bélyegét viseli magán a köztudatban, s – Hansági Ágnes szavaival – irodalmi tényből politikai ténnyé degradálódott a szélesebb olvasói és a szűkebb szakmai körökben egyaránt. (Pedig tényleg igaz, hogy „kacagtatóbb, mulatósabb, a humor, az ironia és a szatíra gazdag eszköztárát hasonló változatossággal hadrendbe állító regényt keveset találunk akár a 19., akár a rákövetkező század magyar irodalmában.” 37.)

Hansági briliánsan egyszerű megoldást választ az irányregény-probléma gordiuszi csomójának „kioldására”: a szöveg elemi olvasástapasztalatából indul ki, amely a regény humoros és ironikus hangoltságával szembesíti befogadóját, olyan poétikai műveletekkel tehát, melyek nehezen egyeztethetők össze a mélyen elkötelezett társadalomjobbító szándék szigorával, az esztétikumot a politikai pragmatizmus hatálya alá rendelő törekvéssel. Hansági meggyőzően igazolja, hogy a szerzői és elbeszélői funkció átjárhatósága, a társadalomkritikai, bölcséleti reflexiók sokaságának cselekményfolyamba illesztése nem a didaxis felé hat, éppen ellenkezőleg: többszólamúvá varázsolja a szöveg bölcséleti diskurzusát, rétegzetté teszi a teremtett világ és a referencializálható „valóság” viszonyait, s egyszerre részé-síti befogadóját az élvező megértés örömeiben (mely funkciót oly nagy vehemenciával utasították el a 19. század meghatározó esztétái), s az elgondolkodó gondolkodás értelmében vett szellemi élményben. Az irányregény helyett tehát egy olyan romantikus regényt olvas és értelmez – nem túl erős kritikai előzményekből kiindulva – Hansági, mely nem vált (nem válhatott) paradigmatickussá a korszakban. A didaktikus, monologikus, allegorikus irányregény szörnyképét egy varázsütésre szertefoszlato szerző azonban mintha az értelmezői kelléktárában felejtett volna egy kézenfekvő argumentumot. Meglepő, hogy az *Ironia és identitás* főcímet vise-

lő elemzés lényegében mellőzi a jelentésképzés antropológiai regiszterének beható feltárását, pedig az – véleményem szerint – nagymértékben közremunkál a regény „irodalmi tény” státuszának a megerősítésében. Hasonló hiányérzet (és gyanú) támadt bennem, mint a *Remény, Emlékezet*-interpretáció kommentálásakor: mintha bizonyos identitás-modellek elemzésétől tartózkodna a szerző, miközben határozottan felnyitja az odavezető utakat: „A szöveg politikuma az esztétikai hatásmechanizmus elemeként sokkal inkább azokban az általános, emberi és emberieségi, antropológiai vagy erkölcsi kérdésekben nyilatkozhatik meg, amelyeket megindít az olvasóban” (59.) – írja Hansági, megképezve azt a kitöltetlenül maradt helyet tanulmányában, amelybe most néhány sor erejéig hívatlanul betolakodom.

Sokkal inkább identitásregény ugyanis *A falu jegyzője*, mint a szerzői stratégia által olyannyira kirakatba tett politikai pamflet, s maga ez az elrejtés is része az ön-felismerést, a saját identitás mérlegre helyezését kiprovokálni óhajtó szöveg hatásmechanizmusának. A regény felütésében a címszereplő és Vándory párbeszéde egy markáns antropológiai szöveget nyit meg: Vándory itt arra figyelmezteti a társadalomjobbító törekvéseibe befásult Tengelyit, hogy az emberlét bajaiért, elviselhetetlennek tűnő szenvedéseieiért nem feltétlenül a külvilág, jelesül az igazságtalan társadalmi berendezkedés okolható kizárólagosan: bajaink, szenvedéseink végső oka lelki hangoltságunkban keresendő, s gyakran saját hibáink, indulataink, lelki görcseink csapódnak vissza ránk a negatív szituációkban, tartósan rossz élethelyzetekben: „Ismét kedves vidékünk ócsárlod... Az igazságtalan te vagy, barátom, ki végzeted adományait megismerni s éldelni nem akarod” (Később: „...mint egy visszhang a szív, azon hangon felel, melyen megszólítottott...”) Leginkább a keleti kultúrkör antropológiája felé kacsingat tehát Vándory (jobb híján keresztény retorikába csomagolt) szövege, melynek lényege, hogy az ember nem a külvilág átalakításában, vagy a külvilágba transzponálva nyeri el valódi identitását, hanem elsősorban önmagán munkálkodik. („A változás légy te magad” – idézhetjük Gandhitól e látásmód politikai gyakorlatba átültetett verzióját). A narrátor egyes megnyilatkozásai rezonálnak erre a szövegre („Az emberek többnyire nem azon harcban vesznek el, melyet viszonyaikkal, hanem abban, melyet önmagukkal küzdenek”), miközben más, ironikus hangoltságú mondatai pesszimista derűvel hirdetik az emberi megjobbíthatatlanság (európai beágyazottságú) téziseit. A reformokért lándzsát törő hang mellett tehát folyamatosan beszél egy, a dolgokat félig-meddig a kívülálló pozíciójából szemlélő hang is, amely jól szórakozik az emberiség és az egyes emberek színjátékain, benne akár saját magán: nyilvánvaló, hogy egy ilyen narratori (és antropológiai) beállítódás nem szolgálhat egy bigottan társadalomjobbító szerzői stratégiát. Ebből az – antropológiai – perspektívából új fénytörésbe kerül a regény valamennyi poétikai művelete, így jellemteremtési stratégiája is: Tengelyi alakja például nem a reformok heroizált élharcosaként, hanem a saját árnyékán túllépni képtelen személyiségként nyer szimbolikus értelmet, aki inkább makacs jelleme, mintsem az ellene munkálkodó antidemokratikus, korrupt erők okozzák bukását. Így nemhogy a társadalmi változások szükségessége mellett nem kötelezi el magát *A falu jegyzője*, de burkoltan azt sugallja, hogy lényegi változások – az identitásképzés, öntételezés gyökeres szemléletváltása nélkül – a társadalom működésében egyáltalán nem várhatók.

A Hansági-kötet gerincét a Jókai-kérdés elemzése adja. Az első tanulmány az Eötvös-interpretáció gondolatmenetét fűzi tovább, az irányregény (illetve a humor, irónia, szerzői reflexió poétikai attitűdjeivel jellemzett romantikus regény) kérdéseit boncolgatva, igaz, némileg eltérő – az alcímben tematizált – aspektusból. *A patrióta beszédaktus és az irónia retorikájának* az összekapcsolása jelzi, hogy Hansági (itt is) egy kézenfekvő megoldást választ Jókai nemzeti elkötelezettségű prózájának vizsgálatához: poétikai, és nem ideológiai kérdésként kezeli az esztétika birodalmában zajló közösségi identitásformálás problémáját. A kurrens nemzet-teóriák és kulturális-antropológiák (Bhabha, Benedict Anderson) gondolatait applikáló Hansági meggyőzően tárja fel írásában az irányregény legfontosabb funkcióját: az esztétikai hatástényezők (humor, irónia, izgalmas cselekményvezetés) közbejöttével ezek a regények elsősorban a nemzeti-közösségi identitással való *érzelmi azonosulás* közegét teremtik meg, s teljesen másodlagos a szövegek konkrét aktuálpolitikai vonatkozásrendszere.

A „klasszikus” Jókai-kép árnyalásán munkálkodó tanulmányt egy olyan értekezés követi (*A Jókai-precedens és magyar romantika kánonja*), amely jóval tágabb irodalmi-kulturális összefüggésrendszerbe állítja a Jókai-kérdést. Hansági a medializált – az internet és televízió uralta – kommunikációs térbe is átfordítható, transzformálható Jókait tár elénk, olyan író, aki regényeivel képes (lenne) a könyvhöz kötődő szövegolvasás változó, de lecserélhetetlen aspektusát is szellemi mozgásban tartani. (Ennek a gondolatnak teremt kitűnő kontextust a *Kanonozáció és medialitás* című tanulmány, amely posztmodern olvasáselméleti közhelyeket – a média teljesen ellehetetleníti a könyvolvasást – kezd ki magabiztos argumentációval. Hansági a Jane Austen-olvasás felerősödésének okait firtatva jut arra a következtetésre, hogy a *Büszkeség és balítélet* filmadaptációi, valamint a *Bridget Jones*-ban [és filmváltozatában] előbukkanó allúziói nemcsak köztudatba hozták, de egyben felerősítették a szöveg irodalmi státuszát: a médiafogyasztás, valamint a könyvolvasás eltérő befogadói attitűdjei kölcsönösen gazdagították egymást). *A Jókai-precedens* fokozottan gondolatébresztő tanulmány: Jókaira – sugallja a Nemes Nagy Ágnes esszéjét (*Jókai Móric bánata. Jókai tévén*) médiaelméleti alapokról továbbgondoló Hansági – az idejétmúlt irodalomtörténeti-modelltől elrugaszkodó oktatási módszertant lehetne építeni, a Jókai-szövegeket a hagyományközvetítés és a kultúraformálás legkülönbözőbb regisztereiben lehetne hasznosítani. Észrevételeit továbbfűzve úgy látom, hogy az európai kultúránk alapmítoszait transzformáló Jókai-írások mitopoétikai szövetének beható analízise – mítosz és lélektan szoros érintkezése révén – megnyithatná az utat a szövegkorpusz antropológiai aspektusainak feltárásához, s véglegesen kiszabadíthatná a szerzőt a romantika és a realizmus fogalmi retorikájának a fogságából. Hasonlóan üdvös lenne, ha Jókai „irányregényeit”, precízen átgondolt módszertani alapokon, valóban alternatív történetírásként olvasnánk és oktatnánk.

S végül a két szövegelemzésről néhány szó. Hansági írásmódját a fogalmilag precíz, ám egyúttal gördülékeny nyelvhasználat; irodalomtörténeti habitusát pedig a fokozott problémaérzékenység jellemzi. Mégis gyakran az volt a benyomásom, hogy a magas szinten űzött szakmaiság a gondolkodás szabadságából, az íráskor szubjektívabb hangoltságából vesz el valami lényegeset. Mintha Hansági-elem-

zéseiben az irodalomelmélet-író Babits dilemmája köszönne vissza, aki két különböző – formai-poétika, illetve antropológiai – irodalomfogalommal operált. A két felfogás nem feltétlenül zárja ki egymást, de nem is illeszthető problémátlanul egymás mellé – sugallja a Babits ténykedését a szellemtörténet kontextusában elhelyező Hansági (156, 160.), ám mintha ő maga is e dilemma fogságába kerülne: az irodalom antropológiai dimenziója iránt oly elkötelezetten vonzódó szerző mintha feláldozná érdeklődésének egy részét a formai-poétikai elemzés oltárán, s egy ellenőrizhető szakmai mező határain túl tartózkodna a véleménynyilvánítástól.

De menjünk sorba. A lektúrirodalom jelzőjével gyakran elintézett *A gyertyák csonkig égneek* interpretációja a kötet egészében kulcspozícióba kerül. A tanulmány monstruózus elméleti felvezetője Plessner, Mead és Bhabha antropológiai koncepcióját összegzi, gondosan ügyelve arra, hogy az értelmezői nyelv és szempontrendszer mindvégig megmaradjon a termékeny dialógus pozíciójában. A bonyolult elbeszélőszerkezetet feltárva egy olyan regényt beszélget a kritikus, melyben az identitáskeresés a tét nemcsak a szereplők, de a mindenkor olvasó számára is. Hansági pontosan érzékeli, hogy ennek a befogadói pozíciónak a megtalálása nem egyszerű feladat („Az olvasás aktusában a befogadói műveleteket sem egy fölérendelt elbeszélői szólam, sem pedig a dialóguspartnerek esetlegesen ütköző igazságai nem segítik hozzá olyan orientáló pontokhoz, amelyek oldhatnának valamit az olvasó magányán és bizonytalanságán abbéli törekvésében, hogy a megértés folyamata során rátaláljon a maga »igazi«, saját történetére.” 197.), ám e belátásának radikálisabb értelmezői konzekvenciái hiányoznak: márpedig a szöveg lehetséges olvasói szerepeinek feltárása nélkül bizonyos jelentésrétegek, identitásjavaslatok rejtve maradhatnak.

A gyertyák csonkig égneek (akárcsak a hasonsszerű szubjektív-szereplői nézőponthoz kötődő retrospektív narratívák vagy tiszta én-elbeszélések: gondolok itt elsősorban *A karthausra*, melynek köpönyegéből a Márai-regény előlépett) meg lehetőséget gyakorol az olvasójára: ellenállhatatlanul belevonja a pesszimiztikus hangoltságú emlékező-elbeszélő látásmódjába. Nagy a csábítás, hogy reflektálatlanul azonosuljon a szöveg által felkínált sémákkal, s ne vegye észre, hogy már régen a saját identitásátékát játssza, saját megoldatlan léthelyzeteire keres és talál (önkéntelenül is) magyarázatot a regény egyik-másik mondatába, felvetésébe, szólamába kapaszkodva. (Ebben látom a regény olvasói sikerének a legfőbb zálogát, akárcsak *A karthausi* esetében.) Ugyanakkor csak látszólag az azonosuló olvasó a regény mintaolvasója: a szövegintenciók inkább arra irányulnak, hogy a befogadó igyekezzen távolságtartó pozíciót elfoglalni, próbáljon meg az élettörténetét megalkotó főhős (és a többi szereplő) narratív identitása, viselkedésmintái mögé látni, s úgy megalkotni a „saját történetét” (olvasatát), hogy abban valóban személyes aspektusok is helyet kapjanak. A Márai-regény valamennyi szereplője a menekülést választja élete negatív sorsfordulata után, sőt ezt a traumát is (a szerelmi háromszög lelepleződését) a folytonos kitérések, rossz kompromisszumok idézik elő: a hősök nem akarnak szembesülni azzal (a Hansági által kiválóan elemzett) idegenséggel, amely a legszorosabb családi, baráti, társadalmi kötődéseikben körbeveszi őket. A tábornok konstruált élettörténetének a tanulsága kettős: egyrészt az áthatalmatlan idegenség antropológiai törvényszerűségét sugallja, másrészt pedig azt,

hogy talán ez az emberlét valódi feladata, hogy a kitérés vagy menekülés helyett szembenézzünk ezzel a mássággal, vagy úgy, hogy elfogadjuk és élni hagyjuk, vagy úgy, hogy a magunkévá tesszük. Valami hasonlóra ébredhet rá a tábornok a regény zárlatában, de – s itt térek el Hansági gondolatmenetétől – *már túl későn*, kimondottan a halál küszöbén történik meg ez a felismerés: s ez utóbbi mozzanattal (is) szembesülnie kell a szerelmi-házassági viszonylataiban, baráti kapcsolataiban folytonos sérüléseket elszenvedő, vagy éppen életét tartós lelki defektusokban élő (minta)olvasónak...

Pontos és izgalmas szövegelemzéssel ajándékozta meg szakmai olvasóját a kötet zárlatában Hansági Ágnes, aki mélyrehatóan tárja fel Háy János regényének, a *Xanadum*nak bonyolult poétikai struktúráját, műfaji mintáit (meseiség), és a hasonlóság-azonosság-analógia hármására épülő metaforikus írásmód működését. Ugyanakkor nem tehetem, hogy (az ál-Hérával ködfelhőbe burkolózó Ixiónra is gondolva) ne kérjem számon a szerzőn egy elejtett félmondatát, melyben „mindannyiunkat zsigerileg foglalkoztató férfi és nő közötti viszony”-ról beszél. Ennek a zsigeri érdeklődésnek radikálisabb konzekvenciáit nem találom a kitűnő interpretációban, pedig szívesen olvastam volna Hansági elemzésében olyan részeket, amely a lelki, szellemi és testi attribútumokból összefércelt emberi lény azon egyedi képességét kommentálná, amivel végtelen szabadságból börtönt, könnyedségből terhet, időtlenségből hétköznapiságot varázsol a szerelem terrénján...

Az *Ixión-szindróma* egyszerre ad érvényes válaszokat aktuális (irodalom és medialitás viszonya), letűntnek tűnő (irányregény) és állandóan visszatérő (a művészet antropológiai dimenziója) irodalmi dilemmákra, ezért mind az irodalomtudomány szűkebb, mind az oktatás tágabb regiszterein nagy haszonnal forgatható. Viszonylag ritka irodalomtörténet-írói habitust képvisel Hansági Ágnes: közeli és távoli perspektívából egyaránt képes látni és láttatni irodalmi jelenségeket, s nem téved el a bátran alkalmazott elméletek útvesztőiben. (*Ráció*)

BÉNYEI PÉTER

Kulturális idegenség és az önmegértés vágya

FARAGÓ KORNÉLIA: KULTÚRÁK ÉS NARRATÍVÁK

Irodalom és térbeliség kapcsolata régóta foglalkoztatja Faragó Kornéliát. Megszólalásaiban rendre megjelennek a különböző termegközelítések, a művészi térformák változatai, ezen belül is az irodalmi alkotások különböző szinteken elemzett téviszonylatai: az íráskép, az alakzatok, a könyv tere, az olvasás folyamatában „teremtődő” tér – az olvasóé és az olvasásé – és végül az irodalom egészének térbelisége, vagyis az intertextuális univerzum. Ez a következetes, topografikusnak nevezhető szempont mégsem teszi egyoldalúvá, egysíkúvá az elemző aktust. Ellenkezőleg,